

ERDÉLYI MÚZEUM

X. kötet.

1893.

VII. füzet.

A legújabb afrikai expedítio.

Höhnel levele Teleki Samu grófhhoz.

Teleki Samu gróf 1887—88-iki afrikai útja, mely a Rudolf- és Stefánia-tavak felfedezését eredményezte, újabb expeditiora ösztönözte akkori derék kísérőjét, *Höhnel* Lajos sorhajó hadnagyot, a ki jelenleg ismét ott jár Afrika belsejében, hogy folytassa a grófi Maece-násával együtt felfedezett eddigelé ismeretlen vidékek kikutatását. Egy gazdag amerikai fiatal ember *Chanler* társaságában és költsé-gén szervezte ezt a legújabb expeditiot, melynek az a célja, hogy a Rudolf- és Stefánia-tavakhoz menjenek, annak a vidékét rendszere-sen kikutassák s főkép, hogy megállapítsák annak a két nagy folyó-nak irányát, eredetét, vidékét, a mely a felfedezett tavakba folyik s végül, hogy onnan kelet felé a tengerpartig hatoljanak s arra felé térjenek vissza.

A felfedező útra 1892 július havában indultak el Londonból Zanzibár felé, hol az expeditot felszerelvén, Lamuból hatoltak Afrika belsejébe 170 emberrel, s megfelelő számú tevékkel, szamarakkal, élelmi szerekkel, s csere-kereskedésre alkalmas áruczikkékkal.

Két évre tervezik útjokat s ígéretét bírják Teleki Samu gróf-nak, hogy ha 1894 octóberéig vissza nem térnének, expeditot vezet felkeresésük és megmentésük végett.

Útjokról azért Teleki Samu gróftól időközönként értesítik, a meddig a közlekedést a tengerparttal fentarthatják.

Első értésítésekben megírták, hogy Lamuból a Tana folyó irá-nyába hatoltak s a mellett *Hameyeben* megállapodván, ott főhadiszál-lást csináltak s egy mellék expeditiora készültek, hogy további útjokra magokat teherhordó állatokkal jobban ellássák.

Ennek a mellék expeditionak történetét írja meg Höhnel Teleki Samu grófnak második levelében, a mely *Hameyén* 1893 márcz.

6-án kelt s Lamun át Aden-en (ápr. 26-án) keresztül május 8-án érkezett Budapestre, a mint a postabélyegegk mutatják.

A levél egyebek közt ama nevezetes felfedezésről értesít, hogy megtalálták a régóta keresett *Lorián*-tavát, melyet Telekiék első expeditiojok alkalmával téves irányba helyeztek (hallomás után) s megállapították addig a Gvasso Nyíró folyó irányát, a mely e tóba folyik s leírja a benszülöttekkel útközben vívott küzdelmeket és harezot, melynek zsákmányából egy hatalmas vas dárdát is küldött emlékül, több a Gvasso Nyíró és Tana folyóban lőtt krokodil bőrrrel, marabú tollakkal s rhynócerosz csökökkel együtt. A krokodil bőrok közül a legteljesebb példányt Teleki Samu gróf az Erdélyi Múzeum számára — az érdekes levelet pedig az Erdélyi Múzeum-ban való kiadás végett átengedvén, azt németből magyarra fordítva íme közrebocsátjuk.

Hameye, 1893. márcz. 6.

Igen tisztelt Gróf úr!

Elérkezett az idő, midőn valószínűleg utóljára küldhetünk a tengerparthoz levelet; felhasználom tehát az alkalmat, hogy elmondhassam Önnek gróf úr, hogy mit végeztünk eddigelé. A mint utolsó levelemből még emlékezni fog, egy mellék kirándulást terveztünk észak felé, abból a czélből, hogy lehetőleg tevéket, vagy ha azokat nem, legalább szamarakat szerezzünk, mert attól tartottunk, hogy meglévő készletünk nem lesz elegendő akadálytalanul való tovább útazásunkhoz. Ezt a tervezett kirándulást végre is hajtottuk, fájdalom, e tekintetben meglehetősen negativ eredménnyel. De nem akarok elibe vágni az elmondandóknak.

1892 decz. 5-én kerekedtünk fel Chanler és én 75 emberrel és 13 számmal. Embereink közül 12 szudáni volt s 5 szomáli (testőrök), a többiek teherhordók, szolgák, katonák zanzibári négeerekből s altisztek. Nagyön meg voltunk terhelve, mert 35 napi élelmiszert vittünk magunkkal, azon kívül sok válogatott csere-kereskedelmi cikket (jóféle flanelt, gyapjú takarókat, nagy porcellán gyöngyöket — ukuta, — réz drótokat¹⁾, két tehernyi hadi készletet s a mi erősen szűkre szabott magán podgyászunkat (pl. csak egy sátorunk volt kettőnk számára). Igy indultunk meg a *Tana* folyó mentében, melyet

¹⁾ Drót alakban árulják az érczet.

hat napig követtünk, egészen a Pigott által 1889-ben felfedezett kis *Mackenzie-folyó* torkolatáig.

Az utazás addig nem volt érdektelen, de nem is könnyű. Lovagló paripáink ugyan velünk voltak, de az enyém már a második nap megbetegedett s nem volt képes többé meggyógyulni. Utazásunk ötödik napján az az öröm ért, hogy a *Kenia* hegyet megpillanthattuk.¹⁾ Innen is épen olyannak látszik, mint a minőnek mi együtt másfelől láttuk: egyenletesen emelkedő, de hatalmas, széles pyramisnak.

Egyidejűleg egy sokszoros csúcsú hegylánczot vettünk észre, a mely a *Kenia* előtt fekszik, ennek északkeleti részén. Mindjárt gondoltuk és pedig helyesen, hogy a *Mackenzie-folyó* (a mely kicsi volt arra, hogy a Gvasso Nyirónak gondoljuk) ebből a hegylánczból jó. Elhatároztuk, hogy ennek az irányát fogjuk követni, bár nem nagy reményt fűztünk ahoz, hogy messzire vezessen minket észak felé.

Első napi útunk a part hosszában csakhamar megszakadt, mert egy „pool“-ra (mocsárra) bukkantunk, a melyben csekély volta daczára egy tuczat *vízi-ló* tanyázott. A tó mintegy 100 □ m. lehetett, úgy, hogy a vízi-lovakhoz, melyek mintegy meg voltak fogva benne, könnyű volt hozzá férközni, nem lévén hová menekülniök anélkül, hogy erősen ne exponálnák magukat. Mi tehát egész nyugodtan letelepedtünk szorosan a part mellé s lelőttünk közülök hatot (négyet Chanler, kettőt én). Hogy húsukat, a mely igen kövér volt, de azért izletes, megszárihassuk, két napig maradtunk azon a helyen. Azután tovább haladtunk a *Mackenzie-folyó* mellett, a melynek eredetét a hegyláncz lábánál további három napi utazással decz. 16-án értük el.

A vidék ott igen sajátos. Messze kiterjedésű tisztások, buja növésű pálmafákkal borítják a hegy alját. A füves tisztások fennebb is vonódnak a hegyen felfelé, némely részén egészen a csúcsig, a mely körülbelől 4000 méter magas. Bőven találtunk vadat is, főkép rhinoceroszt, a miből csakhamar szert tettünk mintegy féltuczatra.

Eddig úttalan, lakatlan vidéken haladtunk keresztül, s csak egyetlenegy elhagyatott *wanderobbo*²⁾ *kral*-ra (falura) bukkantunk.

¹⁾ A *Kenia* egy 5600 m. magas hatalmas hegy, melyet először s eddigelő egyedül Teleki Samu gróf mászott meg és írt le.

²⁾ A „wanderobbo“ vadászatzból élő néptörzs; a név *szoahili* nyelven azt jelenti, hogy „szegény ember.“ T. S. gr.

A hegyláncz azonban lakottnak látszott, bár egyebet, mint füstöt nem láttunk, a mi arra engedett következtetnünk. Úgy vélekedtünk, hogy a hegylakók wanderobbok. Minthogy pedig tovább vaktában találmomra (ins blaue hinein) vezető nélkül nem vándorolhattunk, másnap 30 emberrel felkerekedtünk, hogy valamiképen vezetőt kerítsünk.

A vélt wanderobbok ravaszágától tartva oly óvatosan láttunk a dologhoz, hogy sikerült a benszülötteket az erdőben meglepni s kettőt közülök elfogni. A *masszai* és *kikuyu* nyelv segélyével sikerült egymást megértetnünk és kitűnt, hogy a *wa-embe* nép, a *kikuyu*-k egyik mellék törzse közé jutottunk. Nemsokára több benszülött jött elő, félelmük eloszolván. Eleinte *gallák*-nak hittek minket. Nemsokára követték őket a hegyen fel falvaikhoz s épen olyannak találtuk az ő dolgaikat, mint annak idején Kikuyu-ban. *Charsho*¹⁾ meg is jegyezte, hogy *sanatana na Kikuyu!* (akárcsak Kikuyuban!) Körülbelől egy óráig tartózkodtunk ott.

Visszatérésünket siettette, hogy *Chanler* az úton erős lázat kapott, úgy, hogy vinni kellett. Csakhamar visszamentünk tehát, anélkül, hogy a vidékről közelebbi értesülést szerezhettünk volna. Legtöbb felvilágosítást tudott adni egy ember, a ki elég jól beszélt *szoahili* nyelven. Ez *wakamba* (ukambai) nemzetbeli volt, a ki ide telepedett. Ezt mi nagyobb feltűnés nélkül megfogtuk s a másik két foglyot szabadon bocsátottuk. Mindez anélkül történt, hogy merészelték volna bennünket megtámadni. Ép oly kevésbé háborgatott minket a nem csekély számú néptömeg visszatérő útunkban is. Emberünket, a ki egyáltalában nem látszott vigasztalhatatlannak, *Mutia*-nak hívták. Tőle tudtuk meg, hogy a hegyláncz *Djambeni* nevet visel s északi oldalát kivéve, mindenütt lakott, keleten és nyugaton a *wa-embe*, nyugaton még a *wa-mszára*, dél-keleten a *dajeso* (daitscho) ismeretes emlékezetű nép lakja. Tőle halottuk azt is, hogy a Gvasso Nyíró valahol északon folyik és pedig nem ömlik a Tanába, hanem kelet felé folyik. A *Lorián-tó* felől is hallott valamit, ámbár erről nem sokat tudott.

Ezeket hallván, természetesen azt határoztuk, hogy a *Gvasso Nyíró felé* megyünk, s hogy azt elérvén, a mellett kelet felé foly-

¹⁾ Teleki Samu gróf egykori afrikai fegyverhordozója, a kit most Höhnelnek engedett át.

tatjuk útunkat. De csak öt nap múlva indulhattunk, mert Chanler láza addig tartott. Útunk a Djambeni hegyláncz lakatlan északi oldalán vezetett. A hegység vulkanikus, egy kráter a másikat éri. Útunk is mindvégig ilyenek közt vezetett, egészen a Gvasso Nyiró folyóig, melyet három napi nehéz és fárasztó út után decz. 24-én értünk el.

A *Gvasso Nyiró* ott elragadóan szép, sziklás gneis mederben folyik, a tulsó part is gneis kőzetű, egészen benőve tövises ákász bozóttal. Odább néhány külön álló meredek gneis hegy emelkedik, a melyek között én nagy örömmre a *Ngarroni*-t ismertem újra fel. A Gvasso Nyiró partját ott már kizárólag pálmafák borítják.

Decz. 25-én pihenőt tartottunk és áldomásúl egy üveg champagne-it ittunk. Gyalogló pályám, sajnos, itt véget ért, mert délután a folyó medre vizsgálása közben leestem s a jobb térdemet úgy megütöttem, hogy nyolcz napig sántítottam belé, úgy, hogy csak lovon folytathattam az utat.

Tovább követtük a Gvasso Nyirót, gyönyörködve a hatalmas folyó nagyon érdekes és változatos vidékében. Utunk azonban eleinte vulkán kőzeten, később gneison nagyon kellemetlen volt, épen olyan, mint a *Rudolf-tó* déli részén. A vidék lassanként síksággá változott át s a folyó valóságos sivatagon folydogált tovább. És a *Lorián-tó*nak még semmi nyoma sem volt. Csak a 10-ik napon (jan. 5-én) kezdett a vidék olyanforma alakot ölteni, a mely annak közelségére engedett következtetni. A folyó valóságos fűerdő közé jutott, a melyben nagyon nehéz volt a gyaloglás. Így tartott ez három napig, a mikor aztán nádas helyek következtek s a talaj helyenként mocsárossá vált. Nyilván ez volt a *Lorián-tó* mocsara. A folyó az utolsó napokon szemlátomást lassúbbá vált s lehetetlennek látszott, hogy még messzire folyjék. De mi már 33 nap óta talpon voltunk s messzebbre távoztunk embereinktől, a főhadiszállástól, mint bármikor azelőtt. Egy elefánt csordára is bukkantunk, a melyet azonban az ember-magasságnyt meghaladó fűben háborítatlanul kellett hagynunk.

Több mint három hét óta mindenféle vadhússal s nagyon silány minőségű banaánnal éltünk csak, mert egyik teherhordónk az útas elején összes rizskészletünkkel megszökött, a mit főkép *Chanler*

nagyon nehezen nélkülözött. Mindez s főkép a 33 napi út visszatérésre készítetett.

Visszafelé való útazásunk ugyanabban az irányban egy ideig minden megháborítás nélkül történt s 1893 január 19-én ismét a Gvasso Nyíró melletti első tanyáinkra érkeztünk. Itt Mutiá-val (a ki még mindig velünk volt) *schauri*-t (tanácsot) tartottunk, s azt határoztuk, hogy *Mszára* felé a *Djambeni* hegyláncz nyugati oldalára megyünk.

Itt várt aztán a megpróbáltatás, a veszély és küzdelem reánk. Ez volt útazásunk legkalandosabb része.

A *mszára* szomszédos nép az *embé*-vel s nyilván egyik mellékága a *kikuyunak*. Megtuttuk, hogy ezeknek marhájok és szamaruk van, ott tehát célunkat elérni reméltük.

Ezen az úton a vidéket is jobban megismerhettük. Utunk lakatlan, de elég szép vidéken vezetett a *Djambeni* dús növényzetű lábánál. Jobbra tőlünk a *Kénia* emelkedett legfelső csúcsáig fellegtelenül. Jan. 24-én értük el *Mszúrát* s a határos hegyben tanyáztunk, nagyon közel az ő ültetvényeikhez. A benszülöttek kevésbé barátságosan fogadtak, de nem ellenségesen. A mi azonban reánk nézve nagyon lényeges volt, élelmiszert adni nem akartak, pedig a mienk már kifogyott volt. Általában tudni sem akartak rólunk: többszörös felszólításunk, hogy élelmi szert adjanak, eredménytelen volt s midőn kényszeríteni akartuk őket arra, mintegy 200 harezos gyűlt körénk s a masszaiak módjára hadi tánczczal (*masszai morán*-t tartva) tüntettek ellenünk. A *masszai* néphez általában nagyon hasonlítottak ezek a ficzkók. Egyetlen ruhadarabjuk a „*naibere*“ (perkálból készült veres csíkos lepedő, a mit a hátukra kötnek), fejükön „*kriegsmaske*“ (bőr-karika, a miből fekete strucz tollak emelkednek ki), fegyverük *masszai dárúdából* (*Massaispeere*) állott, a minők a masszaiak földjén láthatók.

Tüntetésükre azzal feleltem, hogy lefotografiroztam őket; de egyszersmind elhatároztuk, hogy másnap komolyan lépünk fel ellenök. Este megtettük az előkészületeket s másnap kora reggel harcra készen hatoltunk előre országukban.

Nemsokára tágas, nyílt völgybe jutottunk, a melyben köles-fajta ültetvények díszlettek és sűrűn állottak a lakott telepek. Azonban kevés benszülöttel találkoztunk, a kik a *shambá*-kat (ta-

nyákat) őrizték s nagy meglepetéssel és bámúlattal látták közeledésünket. Megállapodás nélkül hatoltunk bennebb, mi alatt a völgy lakói összefutottak. Egy óra múlva egy nagyobb telepet értünk el s ott megállapodván, a főnököt előhívtuk s élelmi szereket követeltünk, határozottan, parancsolólag. Ebből czivódás keletkezett, s nyilvánvalóvá lett, hogy a benszülöttek csak az erőszaknak fognak engedni. Egy félóra múlva embereinket csapatonként kiküldöttük zsákmányolni. Mi egy kis csapattal őriztük a betegeket, a podgyászt és a szamarakat. Mindössze 65 egészséges emberünk volt s több betegünk — még pedig miféle csőcselék. De Chanler isten tudja minő csuda dolgokra tartja képeseknek a zanzibáriakat és a szudániakat; azt hiszi, hogy egész birodalmakat lehetne velök meghódítani.

A zsákmányolás s az azzal járó harcz megkezdődött; embereink merészen hozzáláttak, minden irányban széteszolván. Eleinte könnyen teheték, mert a benszülöttek az első pillanatban visszahúzódtak; de csakhamar visszatértek a vad harcosok s a csatározás minden oldalról megkezdődött. Nemsokára érkeztek az első sebesültek is. A harcz és zsákmányolás mintegy négy óráig tartott; eredménye 30 ökör és tehén s körülbelől 100 kecske és juh nyérése lőn, de három halott és öt sebesült árán a mi részünkről, s hadi készletünk fele elfogyott. Pedig azt hittük, hogy még hátra van a főharcz, a mit ki kell állanunk, mert a harcosok mintegy 800 lépésnyi távolságban sorakozni próbáltak, állandóan nyugtalanítva Manlichereink által. A dolog komolynak látszott, úgy, hogy jobbnak láttuk a bosszúállással felhagyni. Mutia azt tanácsolta, hogy nyugodtan tovább menjünk *Mszarán* át a *Djambeni* láncolata mellett az *embé*-k közé s onnana *Mackenzie*-folyó eredeténél lévő előbbi tanyánkhöz. Az *embék* bár rokonságban vannak a *mszarákkal*, de kivihetőnek hitte, hogy átmenetelünkkel szemben semlegesen viseljék magokat.

Úgy is történt. Naplementéig sikerült ép bőrrel eljutnunk a határszélig, melyet a hegy oldalán 6100 láb magasságban értünk el. Az előre hatolás alatt egyes kisebb csoportokat kénytelenek voltunk szétugrasztani, de általános roham vagy nagyobb mérvű támadás nem történt ellenünk. Így végződött ez a véres nap, reményünk felett kedvezően.

Éjszaka természetesen éberem örködtünk, de nem támadtak meg. Reggel azután tovább mentünk a hegyen fel s egy hágón át

Embé-be jutottunk. Ott előnkbe kerültek a *mszára* harczosok s megakartak támadni, de az *embék*, a kik erősen féltek, megakadályozták őket.

Négy nyugtalan napot töltöttünk *Embé*-ben, mert a *mszárák* által felizgatott lakosság hangulata ellenséges volt irányunkban. Erősen vigyáznunk s mindig résen kellett állanunk, úgy, hogy állandóan csatákészben voltunk. Az ellenséges csapatok mindegyre *schauri*-t (tanácskozást) tartottak, hogy miképen nyerhetnék vissza zsákmányunkat. Azon közken Mutia által arról értesültünk, hogy a *mszárák* évekkel ezelőtt egy kis *laschomba karavánt* lemészároltak s minket ezek megbosszúlójának tartottak, azt híván, hogy a megölt *laschombák*, elefántesontjaik s szamaraik kiadatása végett jöttünk.

Az ötödik napon felkerekedvén, 2¹/₂ órai út után szerencsésen, harcz nélkül elértük *Embe* határát. Csak ott nyert annyi bátorságot mintegy 200 *morán* (harczos,) hogy minket kövessen; de csakhamar visszaüzetek. Azután a nyílt-térségű, füves „*barrá*”-ra jutván, többé senki se mert bennünket követni. Késő este félholtra fáradva értük el a Mackenzie-folyó melletti tanyánkat.

Hameyébe való visszaútazásunkról nincs mit mondani. Február 10-én értünk oda vissza, 67 napig voltunk úton, a miből 17 esett egy helyen való tartózkodásra, többi 50 nap alatt mintegy 600 tengeri mérföldet tettünk meg; a mi szép eredmény. Többnyire talpon voltunk: kivéve 2—2¹/₂ órai déli pihenőt reggeltől délután 4—5—6 óráig rendszeren úton voltunk. Igen nehéz és erős út volt, annál terhesebb, mert nem voltunk kellőleg élelemmel ellátva, s a végén a mink volt, az is elfogyott. Én mégis pompásan kiállottam a nehéz utat s jó egészségben érkeztem vissza, csak feketén, mint egy arab és kemény bőrrrel, mint a cipőm talpa; karjaim teljesen feketék, mint az Őnei voltak annak idején.

Ha mindent számításba veszünk, időt, veszteséget, fáradságot stb. (11 ember és 3 szamar veszteségünk volt az úton), arra az eredményre kell jutnunk, hogy útazásunk kedvezőtlen] sikerrel járt. S ezt Hameyébe visszatérve annál inkább éreztük, mert ott nagy meglepetések vártak bennünket. Az a hely minden állatra nézve végzetesnek bizonyult. Ma (márcz. 5-én) 10 darab erős kismayui ökrünből egy sem él; 16 tevénkéből csak kettő, a mit mint valami csodát úgy tekintünk; a 45 számból 22 maradt meg;

még a juhok és kecskék sem tenyésznek jól Az én szegény lovam a Lorián-tó közelében hagyta csontjait, a második dögrováson van. Mindez sok malheur jelent; de mit tehetünk?! Hogyha levelek nem érkeztek volna számunkra (sajnos Öntől nem!) erősen lehorasztottuk volna fejünket ennyi kellemetlen meglepetés után. Vidám képet egyedül *Hamis* a majom mutatott, minthogy az ő gondozása mellett egy kutya ötöt kölyközött.

Egyebek közt azt a hírt kaptuk, hogy egy nagy angol-, valószínűleg magán-expeditio deczember közepén felkészült Lamuban s ép úgy mint mi, a *Rudolf-tóhoz* és a *borana gallák-hoz* igyekezik. Az expeditio tagjai: Villiers, Harris, Gregoric tanár, Stanford és dr. Mackinnon angolok, Marineoffiz és gr. Lovatelli olaszok. A kalandos karaván tíz törökből, 130 szomaliból, 70 abessziniából, 75 zanzibáriból, 110 tevéből és 36 szamárból áll. Gratulálok a zsidó iskolához! Még nem értek ide, de Dehnhart mégis sietséget ajánlott nekünk. Ennek következtében, e miatt az expeditio miatt — sajnos — kénytelenek vagyunk gyorsabban mint szándékoztunk fő célunkhoz, a *boranák* országába sietni s e miatt a *Kénia*-hegy kikutatását valószínűleg elhagyjuk. Így Ön egyelőre még mindig az egyedüli marad, a ki a Kenia hegyet megmászta!¹⁾

Úti készülődéseinket tehát siettettük. Veszteségünket pótlandó a magunkkal hozott zsákmányból 11 ökröt és tehenet teherhordóul alkalmazunk. Csakhogy ezek az állatok nem sokat bírnak. Egy-két napig tart mindössze hordképességük.

Aztán tekintettel a 14 napi élelem nélküli útra, fele útján ennek élelmi raktárt kellett felállítanunk, a mit Georg hajtott végre. Ez a körülmény és *Chanter* betegsége (a kinek májbaja van) az oka, hogy már régen fel nem kerekedtünk. De 2—3 nap mulva, tehát márcz. 9—10-én elindulunk s további útunk előre láthatólag a *Djambeni-tól* délre s a hegylánc és a *Kénia* közt fog vezetni, azután a *Ngaronnitól* kelet felé, onnan pedig *Marsabit* felé. Mindenek felett egy vezetőre van szükségünk, a kit egy *wanderobbo* személyében remélünk megnyerni.

Én állandóan jól érzem magamat és szorgalmasan dolgozom. Az útról sokféle térképet készítettem, a melyek közül egyet Gothába

¹⁾ Az 1887—88-iki expeditio alkalmával ugyanis midőn Teleki Samu gróf megmászta az 5600 m. magas Kénia hegyet, Höhnel betegten lenn maradt.

küldök kiadás végett, a másikat a Roy. Geogr. Society-nak Londonba. Egy térképet Gróf úrnak is küldök útunkról tájékozódás végett. Egyúttal indítom gyűjteményünkéből a harmadik küldeményt és 48 fényképet (130 darabot már előbb küldöttem, Angolországba címezve). Láthatja ebből Gróf úr, hogy eléggé tevékenyek vagyunk, s ha az úristen tovább is ily egészségben megtart, remélem hogy még egyet-mást végezhetek.

Hogy miként fog sikerülni a további útazás, azt természetesen nem lehet előre tudni. *Chanler* kétségkívül erős jellemű, nagyon becsvágyó férfi, a ki sokat akar. Az úti kalandok nagy kedvire vannak. De jog- és igazságérzetünk a feketék irányában erősen különbözik, úgy hogy már eddig is valószínűleg sokat megmenttem vele szemben a túlvilágtól. De ezen nincs mit csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy az amerikaiak otthon is gyűlölettel viseltetnek minden fekete iránt.

A mi a vadászatot illeti, e tekintetben eléggé sikeres volt kirándulásunk, bár bölényt és elefántot nem lőttünk. Bölényt csak kettőt láttunk futólagosan a Lorián fű-tengerében. Elefánt is elég sok van ott, de nem vadászhattunk rájuk. *Oroszlánra* nagyon érdekes hajtóvadászatot tartottunk egy ízben, de nem lőhattunk. *Rhynoceroszt* 14-et ejtettünk (mindketten 7—7-et) s legalább ugyanannyit megsebezünk. *Antilopot* s más effélét körülbelől 60-at ejtettünk el, azonkívül sok *beisa*-t s *wallerii*-t s 6 *vizi-lovat* (hyppost.) Csak a konyha számára lőttünk. *Zebrát* két fajtát találtunk: a Gvasso Nyírótól északra keskeny-sávost; délre *burchelli*- vagy *chapmanii*-fajtát körülbelől nyolczat lőttünk. A *greryi zebra* sokkal ízletesebb, mint a közönséges.

Levelünket és a küldeményeket egy *galla* hozza a tengerpartról. A küldemények megérkezése nem egészen biztos. A legújabb postát épen tegnap bontottuk fel. Ebből a czélból két *gallát* hoztunk a tengerpartról. A fiatalabb tolmácsként jött velünk, a minek ő nem nagyon örvendett. Feleségéről az alatt a parton *Chanler* gondoskodik, míg ez velünk nemsokára önkéntelen kójútaazást fog tenni. A szökésektől, sajnos, még mindig nem vagyunk biztosítva. Georgtól az élelem raktár csinálásakor tíz elszökött, a kiből ötöt az itteni *galla* népség segítségével elfogván, mint olyanokra, a kik már

háromszor szöktek el, 150 *bokorát* (ütést) szabtuk. Kétszázat is kiállottak volna.

Hogy milyen ravasz disznók ezek a feketék, csak most tapasztaltam. Azt is észleltem, hogy a *somáliak* sokkal többet kibírnak, mint a hogy hittem volna. Megelégednek a köleskásával és banaánnal s úgy megeszik az antilop-sőt a zebra-húst is, hogy gyönyörűség látni.

A levelekkel egy kis gyűjteményt és csomagot is indítok az Ön számára. Nem sok, de mit lehet innen küldeni! Tartalma: 4 rhinocerosz csökből való bot, egy kis „*rhjongerte*“, a mi után a Gvasso Nyíró mellett sokáig leskelődtem; azután két nagy *warran-gyík* (Warran Eidechsen), a melyek talán tárczának kidolgozhatók; egy kis *krokodil-bőr* a Tana folyóból; aztán hat *marabú* gólyának a fehér farktolla, melyet Európában oly sokra becsülnek s legyező tollakul használnak. (Mathilde grófnő talán hasznát veheti). Végül küldök egy jó *masszai dárdát*, az egyetlen hadi zsákmányt, melyet a mszarai csatátérről magunkkal hoztunk. A gaz ficzkóépen engem akart leszúrni vele, (anélkül, hogy észrevettem volna), de szerencsémre *Charsho* megelőzte és levágta. Hogy ha Gróf úr nem sokat ad rá, *Sterneck* tengernagy, a ki ilyeneket gyűjt, tudom nagyon megörülne neki; nagyon lekötelezne Gróf úr, ha hozzá juttatná. De kérdés, hogy megérkezik-e a küldemény?!¹⁾

A puskák, melyeket Öntől kölcsön kaptam még a legjobb állapotban vannak, ép úgy a drága kard, a mi miatt halálos aggodalmakat állok ki, hogy el ne vesszen; még nem volt alkalmam, hogy kivonjam.

De végeznem kell. Naponként gondolok Önre és az Önnel eltöltött kedves időre s hálás szívvel emlékezem jótéteményeire. Chancer is gyakran és kegyelettel emlegeti Gróf urat. Tisztelem Matild grófnőt, Tholdalagi grófot, Vay grófot és Miller urat és a legszívélyesebb üdvözetekkel vagyok, az örvendetes ismétlés reményében az Ön hálás tisztelője

Hö hnel.

*

¹⁾ Épen akkor érkezett meg (juli elején), mikor T. S. grófot Sáromberkén felkerestem s ő a levelet szíves volt közlés végett átengedni s ugyanakkor a fennebb említett tanú krokodilus bőrt (a legteljesebbet a küldött hasonló bőrok közül) is szíves volt átadni az Erdélyi Múzeum gyűjteménye számára.

A teljesség kedvéért nem lesz tán érdektelen a nagy útat tett levél külső formáját is leírni. A levél rendes 8-adrétalakú levélpapíron van írva, 28 oldalon (minden levélnek csak egy lapja beírva) s közepén összehajtva egyszerű levélborítékban tette meg a hosszú útat. A borítékon a címírat a következő:

	<u>Registered letter</u>	
<u>Austria</u>		□ □ □ □ □
<i>Hochgeboren</i>		
<i>Einschreiben</i>	<u>Herrn Graf S. Teleki</u>	
	<i>in Budapest</i>	
	<i>National Casino</i>	

Az öt levélbélyegen a következő körírat áll: *Imperial British East-Africa Company.*

A levélboríték hátlapján stampiglia nyomással ez olvasható:

G. DENHARCT & Co.

LAMU

(EAST-AFRICA)

Alatta egy-egy köralakú postabélyegző mutatja, hogy mikor érkezett Adenbe és Budapestre:

ADEN
Reg.
26. Apr.
93.

BUDAPEST
93.
maj. 8.

Sz. L.